

вићемо речи Јована Делића, који, помињући оскрнављен песников гроб у ратовима поткрај stoleћа, каже да је овај зборник „прилог још једном Шантићевом споменику” (22).

Маја БЕЛЕГИШАНИН

ЧАРОБНО ИНОСТРАНСТВО И СВЕТА ЛЈУБАВ ЗА ОТАЏБИНУ

Станислав Краков, *Ошисак Исџока и Зајада. Пуџојиси*, изабрао и приредио Владимир Максимовић, Пешић и синови, Београд 2016

Хомеровске теме – рат(ови) и пут(овања) – окосница су књижевног дела Станислава Кракова (1895–1968). Искуство ратовања фикционализовао је у романима *Кроз буру* (1921) и *Крила* (1922), и аутобиографској прози *Наџе џоследње џобеде* (1928) и *Живој човека на Балкану* (1997). Путопис *Кроз Јужну Србију* објавио је 1926, а путописне репортаже о медитеранским земљама, Оријенту, Африци, остале су расуте по листовима и часописима.

После Великог рата један од најдаровитијих модерниста, приповедач и романсијер, Краков се брзо од књижевности окренуо новинарству. Био је уредник *Полиџике*, *Времена*, Радио Београда, власник и уредник *Телеграма*; фасциниран ваздухопловством, уређивао је и *Наџа крила*. Библиофил, поседовао је библиотеку с десет хиљада књига, међу којима и 2000 инкунабула. Колико писана реч, занимале су га и покретне слике, те представља једног од пионира српске кинематографије. Његов документарно-играни филм *Голџоша Србије* (или *За часџ ошацибине*) изузетно је историографско сведочанство. Поклоник уметности, филателиста и нумизматичар, поседовао је ванредно вредну приватну музејску збирку с богатом египатском, хеленском, византијском колекцијом, као и збирком икона с југа Србије.

Велики део књижевног и публицистичког опуса ове изузетно динамичне, маркантне фигуре српске међуратне књижевне и културне сцене данашњим читаоцима још увек је непознат. Провокативно је запажање онога који у својој *Исџорији срџске књижевности* тек узгред помиње Кракова, а на другом месту бележи: „Чињеница што су личности с највећим и најтрајнијим утицајем у српској књижевности били путници у стране земље јесте појава да јој се посвети много више пажње него што је то досад учињено.”

Из идеолошких разлога деценијама скрајнуто, дело Станислава Кракова тек од деведесетих година двадесетог века историчари књи-

жевности настоје да отргну од заборава (као приређивач најистрајније Гојко Тешић, а као тумач Зорана Опачић). Присутности међу читаоцима и реafirмацији Краковљевог дела доприноси, поред осталог, и избор из његове путописне прозе коју је приредио Владимир Максимовић, под насловом *Описак Истиока и Зайада*.

Три целине ове књиге представљају Кракова као путника који ужива у културноисторијским споменицима Италије, али пре свега као патриоту свесног непоновљивости југословенских и јужносрпских простора. Тако ова књига потврђује сведочење Милице Арсенијевић Краков, која, евоцирајући атмосферу родитељског дома и сећајући се оца, пише: „Иностранство је увек изгледало златно и чаробно, али љубав за земљу остала највећа и света.” Краков-путописац указује се као софистицирана личност која је успела да заузда своју младићку путеност предочену у сећањима на Велики рат: „...мој друг и ја посматрамо Солун као освајачи. Обилазимо његове историјске знаменитости. Разуме се да не идемо да гледамо мозаике из 6. и 7. века у цркви Св. Димитрија, ни византијску плаштаницу у цркви Св. Сергија на којој плачу анђели на истрошеној свили над Исусовим телом од злата. Мирко, коме је пушчани метак растресао главу, и ја, који сам газио преко моста од мртвих тела својих другова, тражимо данас грубе животне радости” (*Животи човека на Балкану*). Писани из различитих побуда, стилски и жанровски разнолики, ови путописи сведоче о Станиславу Кракову као интелектуалцу који се суверено креће кроз историју, културну историју, историју уметности и литературе, али и као познаваоцу савремених политичких, економских, социјалних прилика.

У српској путописној књижевности Италија је један од омиљених топоса; почев од Доситеја, преко Љубе Ненадовића, и модернисте интригира блиски медитерански простор, стециште највећег дела европског културног блага. У овом избору, под насловом *Кроз Италију*, штампани су текстови „Торчело и Класе”, „Пет знакова Перуђе”, „У Луки”, у којима се велича византијско и „јелинско” наслеђе италијанских градова. Ходећи „у туђ свет с грудицом своје земље у недрима”, како ће рећи Исидора Секулић за Црњанског, и Краков „додирује нашу њиву”. „Торчело и Класе имају нарочите важности и интереса за нас, јер је на њима, заборављеним предстражама двају најмоћнијих средњовековних талијанских градова Венеције и Равене, најјасније остао отисак моћне византијске културе, тако блиске нашој властели и данашњем нашем уметничком осећању. Јефимијини везови, фреске по манастирима, дрворези, иконе и кошуља кнеза Лазара у Раваници, скопчани су тесно за Цариград. Прва сазнања лепоте која је наше племе примило, потекла су од Византије. И доцније, код сеоских самоука, па све до данашњих наших уметника, провлачи се свугде црвени конач византијског пурпура.” У градовима прекривеним „ветром заборава”, Торчело и Класе, с „моћним облицима заборављене,

скоро наше уметности, тако често тенденциозно непризнаване, ми налазимо део своје душе”, пише Краков. „Некада се све приписивало Италији. До скоро су ‘стручњаци’ мислили да је и мозаике по цариградским црквама из почетка XIV века радио Ђото. Свугде је био Ђото, и све је била Италија. Те хипотезе су пропале, кад је Запад познао наше манастире по Македонији и Србији, у којима су исте композиције, исто тражење живота, емоција и нежности, и исто богатство боја, показали духовно сродство са Цариградом. У сликарству, манастири по Србији и Македонији сачували су најлепше успомене утицаја ренесанса, који се јавио на јутру њихове пропасти.” Потврду својих уверења о високом артизму српске средњовековне уметности наш путописац налази у тврдњама ауторитета – Габријела Мијеа и Шарла Дила.

Ерудита, осетљив за визуелне феномене, уметничке стилове, Краков 1926. године тумачи друштвеноисторијским условностима: „Стваране тако често над још топлим лешевима мачевима избодених племића, слике умбријских сликара добиле су отисак те свирепе атмосфере људске дивљачности и убијања. Сликарство умбријске школе је мрачно и мистично. Оно не зна за митологију ни лепоте нагог тела жениног. Ничег у њему нежног ни сладуњаваог. Оно је тешко и грубо, суморно, са готским архитектурама. Место зелених као стара бронза тонова сијенских, оно доноси много руменог у лицима, али не у радости. Не тражи оно Ботичелијеву пролетњу расцветаност, ни нежну плаву екстазу Беата Анђелика. Оно је испуњено само распећем, мукама, крвљу, и људским и божанским патњама. И ако кадгод узме тему рађања, то је да у једној тешкој слутњи начини од њега претечу страдања. Цело умбријско сликарство једна је велика страсна недеља.”

Ако путописима о Италији аутор настоји да увери наш свет о припадању српске културе европској цивилизацији, серија текстова *Кроз Југославију* као да је писана (попут доцније аутобиографске прозе) са жељом да се туристи, странци, упознају с особеностима земље непоновљиве по разноликости рељефа и климе, „раскрсници два континента и три света, сусрету раса и цивилизација, с отисцима културе Запада и Истока”. За разлику од високе књижевне вредности путописа *Кроз Италију*, текстови о Југославији крајње су информативни и објективни, и писани су без уметничке претензије. Сведени на фактографско (географске, културноисторијске, економске, демографске податке) остали су на нивоу бедекера. Ипак, и они откривају Станислава Кракова као заговорника племените и просперитетне идеје – којој очито нисмо дорасли – о југословенском заједништву.

Иако је мотив за писање исти – презентативан: упознати друге с посебностима наших простора – проседе текстова обједињених насловом *Кроз Лужну Србију* потпуно је различит у односу на оне у којима је осликан укрштај разноликих утицаја на југословенске регије – од сло-

веначких Алпа, преко северног Јадрана, Савске долине, Дунавске бановине, Београда, низ Дунав кроз Шумадију и Србију, Косово и Метохију, Македонију, Црну Гору, Боку которску, Дубровник и приморје, до Босне и Херцеговине. У репортажама из Старе Србије доминира литерарно над публицистичким, имагинарно над фактографијом. Писану евокативно, дубоко доживљено и проосећано, серију ових текстова Краков је од 1923. до 1926. најпре предочавао читаоцима *Времена*, под насловом „Кроз земљу наших царева и краљева”, да би касније из тог серијала одабрао двадесет девет текстова, дорадио их и публиковао у књизи *Кроз Лужну Србију* (како назива крајеве ослобођене и припојене Краљевини Србији после балканских ратова – Косово и Метохију и Македонију). Овај путопис основ је и Краковљевог истоименог филма из 1932, који, нажалост, није сачуван.

Попут својих савременика, Растка Петровића, Милана Кашанина, Александра Дерока, и Станислав Краков настоји, пре свега, да укаже на изузетност већ увелико девастираних градова и манастира немањихке Србије. „Најнеинтересантнија земља за странце када дођу у наше велике градове, варварска са својом калдрмом, са својим ситним партизанским сплеткама, ми смо још и земља неупоредивих средњевековних лепота. И пуне су нам шуме, поља и клисуре расипнички разбацаних драгоцености, што пропадају од влаге, сунца и људске глупости док би их свугде у музејима под стаклом брижљиво чували.” Страдали најпре од Турака, доцније арнаутских качака, Бугара, Руса и Енглеза у 20. веку, а понајвише од непросвећености живља и државне небриге: „Архиепископи, владоаци и ањђели по зидовима, мирни у својој лепоти, сећају нас на нашу дивну прошлост, и опомињу нас да их сачувамо бар онакве какве су их варвари оставили.”

Нарочито емотивни су текстови у којима путописац описује локалитете којима је прошао у српској војничкој униформи: „Увек осетимо носталгију када путујући наиђемо на наше старе познанике измењене. Шуме посечене, реке пресушиле, села порушена, цркве окречене[!], друмове опустеле. Па чак и кад угледамо некад дивље клисуре пробијене пругом, са великим, белим ожилцима на стени. Има нечег тужног у том прогресу који руши прве примитивне облике”, носталгично медитира Краков. „Највише осетим то кад прођем старим турским друмовима познаницима из првих дана Балканских ратова”, исповеда се путописац евоцирајући, и на овим страницама, фрагменте сопствене биографије уткане у колективну херојско-трагичну прошлост. „Још Римљани су бележили историје друмова као биографије Цезара и повести градова. А нигде више ненаписане и несачуване историје него на њима. Пролазиле су путевима егзоде, војске, сеобе народа. Видели су све смрти, беде, радости, рађања. А после остали пусти и сећају се само тако да је ту

нешто било, што је прошло и није више. И најлепше и најтеже успомене вежу се за путеве.”

„У путописима Станислава Кракова проналазимо све оно што савремени дискурс путописне књижевности подразумева, богату грађу о наслеђу, култури, етнологији, идентитету, језику, политици ране југословенске синтезе, европске домете традиционалне уметности, градитељство Средњег века, сударе оријенталног, балканског са медитеранским, београдски доминантни и водећи дух, носталгију милитаризма и поштовање према свом народу”, истиче приређивач, Владимир Максимовић, у предговору овог путописног избора допуњеног, на крају, и занимљивим фотографским садржајем. Штета што књига није опремљена ако не потпуним библиографским подацима, а оно бар назнаком о години настанка појединих текстова (датирања у овом приказу дата су према другим изворима), како би читаоци стекли уверење о Кракову као аутору који припада самом врху српског авангардног путописања, уз Винавера, Растка Петровића, Црњанског.

Најталија ЛУДОШКИ

КОВАЧЕВИЋ, НАШ САВРЕМЕНИК

Душан Ковачевић – идеологија, човек, драма, зборник радова, уред. Жарко Миленковић, Дом културе „Грачаница”, Грачаница 2017

Зборник радова *Душан Ковачевић – идеологија, човек, драма*, објављен након књижевнокритичког скупа „Књижевно дело Душана Ковачевића” (одржаног јуна 2016. године у атријуму Цркве Светог Спаса у Призрену), представља значајан покушај препознавања доминантних књижевних и театролошких карактеристика унутар дефинисаних парадигми српске драмске књижевности. И поред многих озбиљних анализа и запажања књижевних критичара и театролога, Ковачевићева драматуршка техника није до краја и довољно проучена. Стога публикавање оваквог зборника, када је о истраживањима дела Душана Ковачевића реч, подсећа да се вероватно не може наћи квалитетнији начин за проучавање херменеутичког смисла драмског текста. Овај зборник, како објашњава Жарко Миленковић у уводним напоменама, потенцира осветљавање дела нашег драмског писца, сценаристе и драматурга из различитих аспеката, који би подразумевали све видове Ковачевићевог бављења књижевношћу, сценаријем и филмом. Учесници скупа и аутори текстова (књижевни проучаваоци из више универзитетских центара) своја преиспитивања су градили као да су имали у виду Штајгерову идеју